

**IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A DIKTATÚRA
ÉS A DEMOKRÁCIA SZOLGÁLATÁBAN
A BÍRÓI FELELŐSSÉG KÉRDÉSE NÉMETORSZÁGBAN
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN
A KATZENBERGER-PER TÜKRÉBEN**

Alice Eged¹

ABSTRACT

Not only did the National Socialist regime transformed the political institutions of the Weimar Republic, but it reckoned with a number of traditional legal institutions as well. Central government took over federal structures of government, and instead of the classical principles of civil state-building, guiding principles became decisive. Reshaping of the judicial system emphatically prevailed in the field of criminal law. The upper limit of sanctions against perpetrators became increasingly high, and the list of crimes punishable by death considerably increased. The majority of lawyers cooperated with the regime, and their activity significantly contributed to the stable functioning of the system. In 1947, an American military tribunal held 16 jurists to account in Nuremberg, however, after the birth of the German Federal Republic, authorities only reluctantly persecuted offenders who had committed perversion of the course of justice. Moreover, they were allowed to stay in the service of the new state, or after a short period, they were reinstated into their high positions. My paper illustrates the inadequacy of post-war prosecutions through the case of the judges of the Katzenberger trial (1942).

KEYWORDS

National Socialist regime, reshaping of the judicial system, Katzenberger trial, role of judges, judicial responsibility

BEVEZETŐ

Karl Linz, a Deutscher Richterbund, a német bírák szakmai érdekszövetségének elnöke 1932 december végén a kollégáinak írt szokásos újévi köszöntő levelében a jókívánságai mellett megfogalmazta aggodalmait is. Az új esztendő nehéznek ígérkezik, írta, mert nem csupán a rosszabbodó munkafeltételekkel kell megküzdeni, hanem a politika irányából érkező nyomás-gyakorlási kísérletekkel is. [6] Tény és való, hogy a weimari köztársaság létrejöttét követő években több baloldali politikus erős kritikával illette a bírói kar működését. Véleményük szerint a bíróságok a politikai indíttatású bűncselekmények megítélésekor kettős mércét alkalmaznak, hiszen a baloldalhoz kötődő elkövetők jóval szigorúbb büntetést kapnak. A weimari rendszer utolsó éveiben azonban fordult a kocka, mert a bíróságok működésével kapcsolatos lehangosabb és legdurvább megnyilvánulások a jobboldalról érkeztek. Az erősödő nemzetiszocialista párt vezetői például kijelentették, amennyiben hatalomra kerülnek, átala-kítják az igazságszolgáltatás rendszerét és megváltoztatják működésének alapelveit oly módon, hogy az tükrözze a nemzetiszocialista világnézetet. A párt politikai céljaival ellentétesen

¹ Dr. Eged Alice PhD, Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE), e-mail: eged.alice@drhe.hu. (A szöveg megírása idején a DRHE kutatásfinanszírozási támogatásában részesültem – E. A.)

ítélkező bírákat sok esetben megfenyegették átlépve ezzel egy határt, amelyre korábban nem volt példa. Linz félelmei 1933. január 30-a után hamarosan beigazolódtak.

A TRADICIONÁLIS NÉMET JOGRENSZER LEBONTÁSA

A nemzetiszocialista hatalomátvétel után csupán néhány hónapra volt ahhoz szükség, hogy a német jogállam leépítése bekövetkezzék. Február 4-én rendeletben korlátozták a sajtó- és a gyülekezési szabadságot, [18] február 28-án hatályon kívül helyezték az alkotmányban rögzített alapjogok egy részét, és lehetővé vált a bírói döntés nélküli szabadságmegvonás alkalmazása, valamint kiszélesítették a halállal fenyegetett bűncselekmények körét. [19] A március 29-én kiadott rendelet aláasta a nyugati civilizáció büntetőjogának fundamentális alapelvét, a *nulla poena sine lege*-elvet, hiszen az 1933. január 31-e és február 28-a közötti időszakra meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén visszamenőleges hatállyal alkalmazni rendelte a halálbüntetést. [20] Április 1-jén az igazságszolgáltatásban dolgozó zsidó alkalmazottak és az új rendszer politikai ellenfeleinek munkavégzését felfüggesztették, a hat nap múlva megjelent, a tisztviselői hivatás helyreállításáról szóló törvény pedig már a közszolgáltatból való kizárásukról rendelkezett [21], valamint az ügyvédi praxis folytatását is megtiltotta. [22]

Az új kancellár 1933. április 7-én fogadta a bírói kar vezető tisztségviselőit. Az audiencián a bírósági vezetők támogatásukról biztosították a kancellárt és kormányát. Kifejtették, hogy meggyőződésből azonosulnak az új rendszer célkitűzéseivel és ígéretet tettek arra, hogy a jogásztársadalom készségesen együttműködik az új kurzussal. Linz fontosnak tartotta ugyanakkor megjegyezni, hogy a bírói függetlenség intézményére továbbra is megőrzendő értéknek tekint, hiszen az nem csupán a bíróságot védi a külső befolyásolástól, hanem a bíróságok számára is korlátot jelent. [7]

Hamarosan kiderült azonban, hogy a bírák számára a politikától való függetlenség vagy távollágtartás nem hordoz semmilyen értéket. Egyre-másra jelentették be, hogy korábbi szakmai szervezeteiket felosztatják és belépnek a Nemzetiszocialista német jogászok szövetségébe, a BNSDJ-be (Bund Nationalsozialistischer Deutscher Juristen). A BNSDJ a náci párton belül Hans Frank vezetésével 1928-ban jött létre, és a nemzetiszocialista ideológiához kötődő jogászokat tömörítette. A csatlakozó jogászok véleményét pontosan kifejezték a Deutsche Richterzeitungban 1933-ban megjelent írások, amelyeknek szerzői egyenesen azt követelték, hogy bocsássák el azokat a bírákat, akiknek a tevékenységét nem hatja át a nemzetiszocialista érzület. [5] A BNSDJ égisze alatt 1933. június 2-án létrejött a Deutsche Rechtsfront, amelynek az volt a feladata, hogy alkossa meg az új német anyagi jogot, amelynek fókuszában az egyes ember helyett a nép áll. Ebből az új joganyagból, érveltek az alapítók, számúzni kell a „kereskedő mentalitást”, az idegen rasszok befolyását, ellenben tükröznie kell a nemzetiszocialista államhoz való hűséget. [11]

Az 1933. szeptember 30-a és október 3-a között Lipcsében megrendezett német jogásznapok történései mérföldkönek tekinthetők a szakma behódolásának útján. A jogásztársadalom jelenlévő képviselői hűségesküvel felérő, már nyelvileg is az új rezsimhez igazított nyilatkozatot tettek: a bíróságok kitarják kapuikat a nemzetiszocialista eszmeiség előtt, hogy a jog és a politika karöltve, egymást támogatva közösen építsék fel az új Németországot. [10] A jogásztársadalom uniformizálása ősre gyakorlatilag befejeződött. A szakmai lapokban ettől kezdve csak olyan írások jelentek meg, amelyek minden tekintetben megfeleltek az új elvárásoknak. A kinyilatkoztatások szerzői már 1933 nyarától hatást gyakoroltak a bírósági eljárásokra, mert számos ítéletben visszaköszöntek az új „szakszavak”, és tetten érhető volt bennük a nem árja származásúak hátrányos megkülönböztetése. [12]

Az új rezsim néhány éven belül nem csupán a weimari köztársaság politikai intézményrendszerét alakította át, hanem leszámolt számos tradicionális német jogintézménnyel is. A

föderális struktúra helyébe a központi irányítás lépett, a polgári államépítés klasszikus elvei helyett pedig a vezérelv vált meghatározóvá. A jogrendszer átalakítása a büntetőjog területén különös súllyal érvényesült. Az 1820-as évek derekától előkészített és 1872. január 1-jén hatályba lépett büntetőkódex, amelynek sok szegmense ma is szinte eredeti formájában létezik, a náci diktatúra tizenkét éve alatt elveszítette szinte minden jogállami jellegzetességét. Nemcsak a *nullum crimen sine lege* elvét hagyták figyelmen kívül, hanem a büntethetőséget kiterjesztő vagy a szankciót megalapozó szigorító analógia tilalmát is, valamint sem a jogalkotót, sem a jogalkalmazót nem kötötte a súlyosabb büntetőtörvény visszaható hatályának tilalma. A büntetendő cselekmények és magatartásformák megítélésének szinte kizárólagos kitétele az „egészséges népi érzület” [23] megsértése lett. A kiszabható büntetési tételek felső határa egyre magasabb lett, és jelentősen emelkedett a halálbüntetéssel fenyegetett cselekmények köre, 1939-ben például már majdnem 30 féle deliktum elkövetése esetén szabták ki a legsúlyosabb büntetést. A büntetőeljárás során nem érvényesült az ártatlanság védelme, és általában korlátozták a védelem jogait. A bírói függetlenség erősen megkérdőjelezhető volt, a rendkívüli fölügyelvényes perorvoslatok lehetősége pedig egyenesen gátolta a bíró pártatlan ítélezését.

LEO KATZENBERGER ELÍTÉLÉSE

A nemzetiszocializmus ideológiáját markánsan meghatározó antiszemitizmus és élettérelmélet állami szintre emelte terrort és félretolta az évszázadok óta elfogadott erkölcsi normákat. A „német vér és a német becsület védelmére” 1935-ben hozott törvény [24] megtiltotta az árja német és a zsidók közötti vegyes házasságot, valamint a házasságon kívüli nemi érintkezést. Definiálták a birodalmi polgár fogalmát, megteremtve a zsidók másodrangú állampolgárokká történő nyilvánításának a jogi lehetőségét. A jogszabály nagyrészt faji szempontból határozta meg, hogy ki számít zsidónak.

A büntető bíráskodás szempontjából jelentősége a házasságon kívüli nemi érintkezést tiltó 2. §-nak volt. A bíróságok az érintett szakaszt kiterjesztő módon értelmezték, mert az erotikus színezetű érintkezés minden fajtáját a tényállás megvalósulásaként értékelték. Elkövetőként csak a férfiakat — árját és zsidót egyaránt — vonták büntetőjogi felelősségre, a nők tanúként szerepeltek az eljárásokban. A bírák ítéleteik indoklásában bőségesen értekeztek a zsidó faj idegenségéről, romlottságáról, gátlástalanságáról, állati szenvedélyességéről, perverz és bűnös szokásairól. A büntetések szigorúak voltak, egy állítólagos simogatásért vagy az utcán történő leszólításért és randevúra hívásért is több évi fegyházatot szabtak ki, holott a jogszabály erre nem adott volna lehetőséget. Ahogyan a háborús nehézségek növekedésével a hátsóországban is egyre kiszámíthatatlanabbá vált az élet, úgy a bírósági eljárások során is egyre súlyosabb ítéletek születtek, előfordult a halálos ítélet is. Az eljárás alá vont személyek számáról megbízható adatok nincsenek, számukat több ezerre becsülik. [2]

A Nürnbergben élő Lehmann (Leo) Israel Katzenberger kálváriája 1941 januárjában kezdődött. A szomszédai bejelentést tettek az NSDAP helyi szervezeténél, hogy a 67 éves nő zsidó Katzenberger viszonyt folytat egy nála évtizedekkel fiatalabb férjhezett árja német nővel. A párttag Irene Seidlert berendelték a pártirodára, megfeddték, és figyelmeztették, hogy következményei lesznek, ha nem tartja magát távol Katzenbergertől. A szomszédok azonban nem elégedtek meg ennyivel, ezért az állítólagos szerelmi viszonyra vonatkozó információkat eljuttatták a Gestapóhoz is. [2] A rendőrség letartóztatta Katzenbergert és elkezdődött a vizsgálat.

Leo Katzenberger 1912-ben érkezett Nürnbergbe, és a fivéréivel cipőkereskedést alapított. Az üzlet jól ment, Nürnberg mellett Bajorország több városában sorra nyitották meg a cipőkereskedéseiket, az 1920-as évek közepén már több mint 30 bolttal rendelkeztek. 1932-ben megismerkedett az éppen akkor Nürnbergbe költözött Irene Seidlerrel, aki ebben az időszakban még hajadon volt és a Scheffler nevet viselte. A fiatal lány a nővére fényképezészetében

helyezkedett el, és amikor néhány év múlva letette a fényképészvizsgát, átvette az üzlet vezetését a szülővárosába visszaköltözött nővérétől. A Scheffler-lányok édesapja és Katzenberger régről ismerték egymást, így amikor Irene Nürnbergbe került, a nővére mellett az édesapa kérésére Katzenberger lett a támasza. Irene Katzenberger egyik bérházában vett ki egy kislakást, ahol a tulajdonos időnként meglátogatta. Irene 1939-ben férjhez ment, de a Katzenbergerhez fűződő baráti kapcsolata nem változott, és a fiatal házaspár továbbra is a Katzenberger-bérházban lakott.

A rendőrségi nyomozás során Katzenberger és Irene elismerték, hogy rendszeresen találkoznak, de a szomszédok által előadott szerelmi viszonyt tagadták. Kapcsolatukat apa és lánya viszonyához hasonlították, amelyben Katzenberger gondoskodó szeretettel vette körül a patronáltját. A szomszédok állításai egészen nevetségesek voltak. A szerelmi viszony alátámasztásául például azt hozták fel, hogy Katzenberger osonva közlekedett, ha Irene lakása felé tartott, vagy gyakran vitt neki virágot és édességet, ugyanolyan márkájú cigarettát szívtak, illetve többször látták, amikor megcsókolták egymást, sőt előfordult, hogy Irene Katzenberger ölében ült. A nyomozati bíró az eredmények láttán Katzenberger elengedésére tett javaslatot, hiszen nem nyert bizonyítást a szexuális kapcsolat.

Az ügyészség azonban másként döntött. A Blaue Traube hotelben minden csütörtökön találkozott egy a helyi pártvezetőkkel és az igazságszolgáltatási szervek elöljáróiból álló asztaltársaság, amelynek az egyik legbefolyásosabb tagja Oswald Rothaug, a nürnbergi különbíró-ság elnöke volt. Rothaug városszerte súlyos ítéleteiről volt ismert, Nürnberg vérbírájaként emlegették. Egyik alkalommal tudomást szerzett a főügyész barátjától a Katzenberger-ügy tervezett lezárásáról. Elhatározta, hogy ezt megakadályozza, és tanácsokkal látta el az ügyészséget, miként lehetne mégis bizonyítani a fajgyalázás elkövetését és milyen más bűncselekménnyel lehetne még Katzenbergert megvádolni. A főügyész ezek után utasította egyik beosztottját a vádirat elkészítésére. [2]

A különbíró-ság a fajgyalázás büntetvényének elkövetése tárgyában valójában nem volt illetékes. Rothaug azonban elérte, hogy Katzenberger ügyét az általa vezetett tanács tárgyalja. Az ügyészség kiterjesztette a vádat, és Katzenbergert nem csak fajgyalázás büntetvényével vádolta meg, hanem a közösség megkárosítójának bélyegezte, aki a háborús nehézségeket kihasználva követte el tetteit. Ennek az utóbbi vádpontnak az alapját egy 1939 szeptemberében kiadott rendelet képezte. [25] A rendelet eleve kiterjesztő módon határozta meg az egyes bűncselekményeket és büntetéseket, a bíróságok pedig kisebb bűncselekmények esetén is kiszabhatták a halálbüntetést.

1942. március 13-án és 14-én tartották a tárgyalást. Rothaug mellett a bírói tanácsnak Karl Josef Ferber és Heinz Hugo Hoffmann voltak a tagjai. A tanács elnöke a bíróság legnagyobb tárgyalótermét jelölte ki az alkalomra és meghívta a párt, a rendvédelmi szervek és a bíróságok tartományi és városi vezetőit. A meghívottak egyenruhában feszítettek, és ez már önmagában félelemkeltő volt. A vádlottak padjára ültették Irene Seidlert is, ellene hamis tanúzás állt a vádiratban. Ez szokatlan volt a bírói gyakorlatban, mert igyekeztek elkerülni, hogy zsidót és árját ugyanabban az ügyben együttesen vádoljanak meg. Ebben az esetben, valószínűleg Rothaug sugalmazására, Seidlert azért vádolták meg, hogy ezzel kikapcsolják mint mentő tanút. A bizonyítási eljárás során nem merült fel újabb tény, a tanúk ugyanazokkal hozakodtak elő mint a nyomozás alkalmával. Rothaug durva hangnemben, a vádlottakat megalázó módon vezette a tárgyalást. Szifilisz zsidónak nevezte Katzenbergert, aki a világszidóság tagjaként felelős a háború kirobbantásáért. [2] Teljesen nyilvánvaló volt, hogy a bíróság szándéka a legsúlyosabb büntetés kiszabására irányult. Rövid tanácskozást követően kihirdették az ítéletet², Katzenbergert halálra, Irene Seidlert két év fegyházbüntetésre ítélték. A súlyos ítéle-

² Az ítélet indokolása megtalálható oldalszámok nélkül: NS-Archiv: Die Affäre Katzenberger [13]

tek kezdeményezője Rothaug volt, Ferber előadó bíróként támogatta, míg Hoffmann ellenvetéssel élt, végül azonban Rothaug meggyőzte. A bíróság nem fogadta el Katzenberger védekezését, miszerint Irene irányába a gondoskodó apai szeretet és a jó lelkiismeret vezérelte, és Irene is hiába állította, hogy kapcsolatuknak semmiféle erotikus vonása nem volt. A bíróság éppen azt tartotta életszerűnek, hogy Katzenberger kihasználva a lány nehéz pénzügyi helyzetét, ajándékok fejében szexuális ellenszolgáltatásra tartott igényt és azt meg is kapta. Ez utóbbit az egymás megpusztilásával, megcsókolásával, megsimogatásával és cirógatásával, amelyet a vádlottak elismertek, a bíróság bizonyítottnak tekintette. Súlyosító körülményként értékelték, hogy Katzenberger a terhére rótt bűnös cselekedeteit több éven keresztül, a háború éveiben ugyan ritkábban, folyatódólagosan követte el, holott a fajvédelmi törvényeket ismerte. Az indokolás tartalmazta, hogy a fajgyalázás a gyilkosnál súlyosabb bűncselekmény, mert a német nő teste ellen irányul és a német vért hosszú évszázadokra, sőt örökre megmérgezi. A zsidók mindig is Németország elpusztítására törekedtek, és ők a felelősek a háborúban elesett német férfiak haláláért, így a súlyos ítélet az egyetlen elfogadható válasz Katzenberger tetteire. Leo Katzenbergert 1942. június 3-án kivégezték. Katzenberger halálra ítélete bírósági körökben sem aratott osztatlan tetszést, többen merész jogi konstrukciónak tekintették. [8]

OSWALD ROTH AUG FELELŐSSÉGRE VONÁSA A HÁBORÚ UTÁN

A háború után a megszálló hatalmak több jogszabályt bocsátottak ki a nemzetiszocialista igazságszolgáltatás működtetőinek további szerepvállalásával kapcsolatban. Ezekre már csak azért is szükség volt, mert a német bíróságok 1945 végétől fokozatosan újra megkezdhették a tevékenységüket. Az 1945. október 20-án kibocsátott proklamáció [14] rögzítette, hogy a továbbiakban a bírói hivatalra való alkalmasság kritériuma csak az elvárt szakmai tudás, a jogászai képességek és a demokratikus gondolkodás lehetnek, valamint kimondta azt is, hogy a végrehajtó hatalom a bírót hivatása gyakorlása során nem utasíthatja. A Szövetséges Ellenőrző Tanács tíz nap múlva kiadott törvénye [15] a jogszolgáltatás alapelveinek lefektetése mellett meghatározta a bírói és ügyészi hivatásból kizártak körét: az NSDAP-ben aktív szerepet játszott vagy a náci büntetőpolitika kiépítésében és működtetésében tevételes résztvevő személyek nem alkalmazhatók. A rendelkezés alkalmazása már akkor felvetette azt a kérdést, vajon lesznek-e elegendő számban olyan képzett jogászok, akik visszatérhetnek a tárgyalótermekbe. A náciitlanítás nehéz és bürokratikus eljárását az amerikaiak kezdeményezésére 1946. január 12-én az Ellenőrző Tanács 24. számú direktívája és annak november 16-ai kiegészítése [16] alapján kiterjesztették egész Németországra, és eltávolították állásukból mindazokat a személyeket, akik ellenségesen álltak szemben a szövetségesek törekvéseivel, illetve akik az NSDAP-n kívül más náci szervezetekben aktív tevékenységet folytattak. Az 1946. október 12-én kihirdetett direktíva [17] igyekezett a náciitlanítási folyamatban felmerült nehézségekre és buktatókra reagálni, és az egyéni vizsgálat fontosságát hangsúlyozta.

Amennyire egységes álláspontot képviseltek a szövetségesek Németország megbüntetése kérdésben, olyannyira különböző elképzeléseik voltak annak megvalósítását illetően. A győztesek közötti növekvő ellentét egyik következménye az lett, hogy a náciitlanítási folyamat kivitelezése is zónánként más és más fordulatot vett. Az oroszok formálisan átadták a németeknek a vizsgálódás jogát, de az egész folyamatot a kommunista hatalomátvétel szolgálatába állították, és a náciitlanítási eljárást 1948 elejére már lezártak tekintették. A franciák nem testálták át a feladatot a németekre, mert sokkal bizalmatlanabbak voltak, míg az angolok a németeket bevonva igyekeztek együttműködni az amerikaiakkal, dacára annak, hogy ők a jóval praktikusabb megoldásokat részesítették előnyben.

A nemzetiszocialista Németország nevében elkövetett bűncselekményekhez kapcsolódó büntetőjogi felelősségre vonás első állomása az 1945. november 20-án kezdődött eljárás volt, amelynek keretében Nürnbergben 24 főbűnös állt a győztesek bírósága elé. 1946 és 1949 kö-

zött további perek következtek, és ezek egyike volt a Nürnbergben 1947-ben az amerikaiak által lefolytatott jogászper. A 16 vádlott mindegyike a nemzetiszocializmus időszakában bíróként, ügyészként vagy az igazságügyi minisztérium tisztviselőjeként tevékenykedett. Az amerikai megszálló hatóság emberiesség elleni bűncselekmények elkövetésével vádolta valamennyiüket. Az emberiesség elleni bűncselekmények az alapvető emberi értékek eltiprását, az emberi méltóság kiemelkedően súlyos megsértését valósítják meg. A felelősségre vonások során a náci bűnelkövetők közül egyedül a jogászok nem vallották magukat bűnösnek. Az amerikai hatóságok a per előkészítése során fülest kaptak, miszerint az épület tetőterében rejtették el a nürnbergi különbíróság valamikori irattárát. [2] Az információ igaznak bizonyult, és ez jelentősen megkönnyítette a vádhatóság dolgát. Az amerikaiak számára nem önmagában a nemzetiszocialista rezsim regnálása alatt kiszabott halálos ítéleteknek volt jelentősége, hiszen háborús időszakban minden nemzet alkalmaz a rendes anyagi és eljárási szabályoknál szigorúbb előírásokat. A rendelkezésre álló dokumentumok azonban arra engedtek következtetni, hogy a rendkívüli anyagi és eljárásjogi normákat a bírák és az ügyészek önkényesen és brutális módon alkalmazták. Éppen ezért a per egyik legfontosabb kérdése az lett, hogy vajon az igazságszolgáltatásban ítélező szereplők felismerhették-e a náci rezsim agresszív és bűnös karakterét.

A legnagyobb figyelem az Oswald Rothaug elleni eljárást kísérte, a Katzenberger ellen folytatott per pedig a nemzetiszocialista jogszolgáltatás egyik szimbolikus ügye lett. Rothaug 1897-ben született. Harcolt az első világháborúban, így csak 1925-ben kezdett el dolgozni. Ügyészi kinevezést kapott, később bíróként tevékenykedett. 1937-ben a nürnbergi tartományi bíróság tanácselnökévé és a különbíróság elnökévé nevezték ki, 1943 májusától az összeomlásig a hírhedt Népbíróságon dolgozott Berlinben. A Rothaug vezette különbíróság Németország leghíresebb bíróságai közé tartozott, ő maga pedig fanatikus nemzetiszocialista volt, aki már 1933 előtt a gonosszal azonosította a zsidókat, a keresztényeket és a szabadkőműveseket.

Az amerikai katonai bíróság tanúként hallgatta meg — mások mellett — a Katzenberger-per ügyészét, a nyomozati bírót, Rothaug egykori bírótársait és Irene Seidlert. Ferber és Hoffmann tanúkénti szerepeltetése meglepetés, hiszen akár a vádlottak padján is ülhetek volna, felelősségre vonásukra azonban csak 1968-ban került sor. A tanúvallomások és az írásbeli dokumentumok alátámasztották a vádirat Rothaug antiszemitizmusára vonatkozó állításait. Megerősítést nyert, hogy a kiterjedt politikai kapcsolathálóval rendelkező Rothaug mélységes ellenszenvvel viseltetett a zsidókkal és a lengyelekkel szemben, megsemmisítésre váró elfajzott népcsoportoknak tartotta őket. Megelégedéssel nyugtázta a zsidók jelentősen leszűkült életlehetőségeit lehetővé tevő rendelkezéseket, az állami szintre emelt terrort és az új nemzetiszocialista erkölcsi normákat. Rothaug szakmai körökben nemcsak a nemzetiszocialista jogalkotás zsidókra és lengyelekre vonatkozó kiterjesztő jogszabály értelmezéséről volt ismert, hanem agresszív és mindenbe beleavatkozó jelleméről is. Bírói tevékenysége során szinte minden alkalmat kihasználta, hogy kinyilatkoztassa politikai nézeteit és minduntalan hűségesküt tegyen a rendszer vezetői felé. Sok esetben — csak 1940-ben és 1941-ben 52 alkalommal — szabott ki halálos ítéletet zsidó és lengyel elkövetőkkel szemben csekély súlyú bűncselekmény miatt vagy éppen bűncselekmény híján. [8]

Rothaug a Katzenberger-perben tanúsított magatartásáról a perben vallomást tevők egybehangzóan állították, hogy erőszakos módon befolyásolta a kollégáit és a tanúkat. Katzenberger szomszédait például bátorította a vádlottakra terhelő történetek előadására, ellenben elutasította Irene Seidler a férje meghallgatására vonatkozó kérését. Durván lesöpörte az orvosszakértő Katzenberger a fajgyalázáshoz feltételezhetően szükséges fizikai képességeit erősen kétségbe vonó nyilatkozatát, és kijelentette, hogy a fajgyalázás már azzal megvalósult, hogy Seidler egy zsidó férfi ölében ült. Rothaug irányította az ügyész munkáját is, hiszen egyértelműen megfogalmazta a vádirat felépítésével és érvelésével kapcsolatos elvárásait.

Ferber, aki az ügy előadó bírója volt, magát mentve is úgy nyilatkozott, hogy Rothaug előre elhatározta Katzenberger halálra ítéletét és nem vette figyelembe a bírói tanács tagjainak szakmai ellenvetéseit, és visszatérő módon hangoztatta, hogy a bíróság Katzenberger elítélésével politikai feladatot hajt végre. Ferber azt is állította, hogy Seidler tanúból vádlottá minősítése is Rothaug utasítására történt. [13] Hoffmann is egykori vezetője ellen szólt, és vallo-másában megerősítette a Ferber által előadottakat. Hoffmann az 1942-ben meghozott ítéletet 1947-ben vállalhatatlannak, igazságtalannak és embertelennek tartotta. [4] A tanúk állították, hogy az elnök a pervezetés során a méltányos eljárás legelemibb szabályait is figyelmen kívül hagyta és folyamatosan minősítette a vádlottakat, elsősorban Katzenbergert, és minduntalan félbeszakította őket. Katzenberger például nem olvashatta fel az utolsó szó jogán azt a közel hét oldalnyi, a szomszédai által előadott kitalált történeteket cáfoló védekezését sem, Rothaug néhány perc után belé fojtotta a szót.

Rothaug védekezésében előadta, hogy ő és társai a hatályos jogot alkalmazták, és nem is tehettek volna mást. A birodalmi kancellárnak abszolút hatalma volt a jogszolgáltatás területén, és személyesen dönthetett konkrét ügyekben is. [2] Hitler javaslataiból törvények születtek, és az igazságszolgáltatás szereplői beosztásuktól és rangjuktól függetlenül teljes természetességgel teljesítették a nemzetiszocialista állam elvárásait. Rothaug a megbánásnak semmi jelét nem mutatta. Arra a kérdésre, amennyiben az egykor általa halálra ítélt vádlottak nem zsidók vagy lengyelek lettek volna, hasonlóképpen járt volna-e el, azt válaszolta, hogy valóban az elvi lehetőségét sem tudja elképzelni az egykori szabályok németekre való alkalmazásának. [2]

Az amerikai vádhatóság Rothaugot életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte. Az ítélet indokolásában a bíróság leszögezte, hogy Rothaug egy szadista ember, aki az állam nevében követett el szándékosan súlyos bűncselekményeket. A jogi tevékenység álcája alatt és a jog nevében politikai, faji és vallási alapon szabott ki súlyos ítéleteket. Ítéletei nélkülözték az objektivitást, a pártatlanságot, a szakmai érveket és bizonyítékok helyett politikai világnézete és sejtései képezték az alapját. A nemzetiszocialista állam az igazságszolgáltatás szerveire a politikai terror eszközeként tekintett és Rothaug aktív részese volt ennek a kegyetlen rendszernek, személyében megtestesítette a náci embertelenséget. Rothaug egyetlen jogállamban sem végezhetett volna jogi tevékenységet. A bíróság azt is megállapította, hogy Rothaug cselekedeteire semmilyen enyhítő vagy mentő körülményt nem talált. [8] Rothaug 1956 decemberében kegyelmet kapott és elhagyhatta a börtönt.

A KATZENBERGER-PER TOVÁBBI BÍRÁINAK FELELŐSSÉGRE VONÁSA A HÁBORÚ UTÁN

A három nyugati megszálló hatalom a náciitlanítás hosszúra nyúlt folyamatát, annak bürokratikus nehézségeit, politikai és morális hozadékának bizonytalanságát és a német lakosság növekvő elutasítását érezve úgy döntött, hogy támogatva az időközben létrejött Német Szövetségi Köztársaság törekvéseit, a náciitlanítási eljárásokat lezártnak tekinti.

Az új szövetségi kormány és nyomában a tagállamok 1950 és 1954 között megalkották azokat a jogszabályokat, amelyek a náciitlanítási eljárások gyors befejezéséhez vezettek. A náciizmus időszakában történelemért csak kevesen éreztek személyes felelősséget. A németek többsége az 1945 és 1949 közötti időszakot az elháríthatatlan sorsba való beletörődésként élte meg, és az egyéni felelősség elvetése mellett a megszállók által hangoztatott kollektív bűnösség felfogásával is szembe helyezkedett. Az újjászerveződő politikai pártok képviselői is az egész német nép bűnös elvetésével a náci rezsim vezetőit, a katonatiszteteket, a gazdasági élet prominenseit okolták a katasztróféért és bizonyos mértékig a kommunistákat az 1933-ig folytatott tevékenységük miatt. Ennek a politikai konszenzusnak az eredményeként értékelhetjük a Bundestag 1951. április 10-ei döntését, amely az alaptörvény 131. cikkelyére épülve

arról rendelkezett, hogy a náciítlanítási eljárás során a főbűnös és a bűnös kategóriákba sorolt személyeken kívül mindenki más számára megnyitja a közszolgálatba való visszatérésnek a lehetőségét, amennyiben a foglalkoztatása 1945. május 8-án fennállt. [26] Mindez azt jelentette, hogy a bírák és az ügyészek, akiket a háború utáni átvilágítás során elbocsátottak, ismételten feladatra jelentkezhetnek és mindenféle jogi akadály nélkül újra magas pozíciókat foglalhattak el. Több ezren éltek a jogszabály teremtette lehetőséggel és visszatértek az igazságszolgáltatás különböző szintjeire, illetve akadtak olyanok is, akik az akadémiai pályát választották és az egyetemek jogi karain tanították a jövő jogászait. Mindez ahhoz a paradoxon helyzethez vezetett, hogy az 1950-es évek első felében számos bíróságon az egykori NSDAP-tagsággal rendelkező bírák aránya magasabb volt, mint 1939-ben. [1]

A viszonylagos nyugalom esztendei következtek. Az 1950-es évek közepétől azonban egy az NDK-ból kiinduló kampánysorozat véget vetett ennek az idilli állapotnak. Brossúrák formájában sorra jelentek meg az NDK-ban olyan kiadványok, amelyek arra hívták fel a közvélemény figyelmét, hogy az NSZK igazságszolgáltatási rendszere hemzseg a náci múlttal rendelkező bíraktól és ügyészekről. A „barnakönyveknek” elnevezett kiadványok, amelyek öszszességében majd kétezer bíró és ügyész 1945 előtti és utáni életrajzi, illetve szakmai pályafutásához kapcsolódó adatait, tárgyalat ügyeik jegyzőkönyveit, ítéleteik indoklásait tartalmazta, természetesen propagandisztikus célokat szolgáltak, néhány tartalmi tévedést leszámítva azonban a valóságot tükrözték. Az információk sokakat megrémisztettek, hiszen a könyvekből kiderült, hogy a dicstelen náci múlttal rendelkező jogászok, akik több mint 32 ezer halálos ítéletet indítványoztak és szabtak ki, a háború utáni igazságszolgáltatási rendszer nagytekintélyű és megbecsült tagjai lehettek újra. Így nem tekinthető különösebb csodának, ha a nyilvánosságban a „barnakönyvek” vitákat gerjesztettek, és az elmaradt múltfeldolgozás egyik következményeként azzal fenyegettek, hogy a kiváló gazdasági eredmények ellenére az ország politikai stabilitása gyengül, hiszen az NSZK igazságszolgáltatásának legitimitása kérdőjeleződött meg. A politikai vezetésnek lépnie kellett, mert a nyilvánosságban folytatott viták nem csillapodtak.

A fiatal generáció, elsősorban az egyetemi ifjúság is bekapcsolódott a vitába. Egyik országos szervezetük Reinhard Strecker hallgató kezdeményezésére *Büntetlen náci igazságszolgáltatás* címmel vándorkiállítás szervezett, amellyel 1959 és 1962 között számos egyetemi városban megfordultak. A kelet- és közép-európai levéltárakból származó dokumentumok a nyilvánosság elé tárták a nemzetiszocialista időszak büntetőpolitikájának brutalitását. A kiállított anyagból kiderült, hogy a náci bíróságok a vádlottakat megfosztották a védekezés lehetőségétől, és kísértékű lopások esetén is előszeretettel szabtak ki halálos ítéletet. A tárlat egyik célja annak bizonyítása volt, hogy a náci rezsím az intézményesített jogtalanság rendszerét teremtette meg és az igazságszolgáltatás ennek a rendszernek a kiszolgálója volt. A másik célja az volt, hogy a látogatókban tudatosítsa, az eljárásokban részt vett bírák és ügyészek, már akik nem haltak meg, a tárgyalótermekben vagy az egyetemeken a náci rendszer helyett most már a demokratikus és jogállami NSZK-t szolgálják.

A politika „barnakönyvekre” adott válaszként kell tekintetünk a bírák jogállást szabályozó 1961-ben kihirdetett törvényre. [27] A jogszabály 116. §-a a nyugállományba vonulás különös eseteként rögzítette, hogy a bírák és az ügyészek, akik 1939. szeptember 1-je és 1945. május 9-e között a büntető igazságszolgáltatásban tevékenykedtek, teljes fizetésük meghagyásával indokolási kötelezettség nélkül 1962. június 30-ig kezdeményezhették nyugdíjazásukat. Érdekes, hogy a jogszabály hatálya a polgári ügyeket tárgyaló bírákra nem terjedt ki. Akár meghökkentőnek is tekinthetjük, hogy a csendes és elegáns távozás lehetőségét csupán 149-en választották. [3] A kelet-német hatóságok újabb brossúrával reagáltak a szerintük elégtelen számú nyugdíjazás miatt. Nyilvánosságra hozták például Wolfgang Immerwahr Fränkel, frissen kinevezett legfőbb ügyész náci múltját leleplező dokumentumait. Azokból kiderült, hogy

Fränkel ügyészként számos alkalommal élt a rendkívüli óvás jogával, amellyel 1939 ősztől bármelyik bíróság által hozott ítéletet meg lehetett támadni, és amelynek következtében még több halálos ítélet született. Fränkelt kénytelenek voltak felmenteni hivatalából. [9] A politikai vezetésnek az a szándéka tehát, hogy a törvény elfogadásával új helyzetet teremtsen, nem teljesült, hiszen az érintett jogászok többsége nem érezte úgy, hogy a nyugállományba vonulást kellene választania. A nemzetiszocialista múlt és a demokratikus jelen között nem sikerült világos határvonalat húzni, ezzel pedig a jogállam jogszolgáltatásának szavahihetőségét tették kockára.

A nürnbergi ügyészség nyolc évnyi vizsgálódás után, 1968-ban nyújtotta be a vádiratot Ferber és Hoffmann ellen. A vádhatóság mindkettőjüket a Katzenberger-perben való közreműködésük alapján emberöléssel vádolta meg. Karl Josef Ferber 1901-ben született és az érettségi után Würzburgban, Heidelbergben és Münchenben hallgatott jogot. Jogi szakvizsgái után előbb ügyészként, majd 1940-től bíróként dolgozott. A nürnbergi tartományi bíróságon elsősorban politikai büntetőügyekben ítélkezett. 1937-ben belépett az NSDAP-be, de soha nem volt elkötelezett nemzetiszocialista. Kimagasló szakmai tudással rendelkezett, kollégái véleménye szerint munkáját az alaposág és a precizitás jellemezte. 1942-ben az egyik büntetőtanács elnökévé nevezték ki, és szinte ezzel egyidőben a különbíróság tagja lett. A háború után elbocsátották az állásából, a náciitlanítási eljárás során 1948-ban a bűnös kategóriába sorolták, így egy külkereskedelmi cégnél helyezkedett el. Heinz Hugo Hoffmann 1906-ban született, Darmstadtban nőtt fel, Frankfurtban, Münchenben, Genfben és Giessenben tanult jogot. Környezete magasan képzett jogászként tekintett rá. Először ügyészként dolgozott, majd 1938-ban bírói kinevezést kapott a nürnbergi tartományi bíróságra, és tagja lett a különbíróságnak is. Az 1930-as évek elején nem rokonszenvezett az NSDAP-vel, később azonban belépett a pártba. 1945-ben elveszítette az állását, és a náciitlanítási eljárás alatt kőművesként kereste a kenyerét. Az átvilágítás során felmentették és megkapta az ügyvédi praxis folytatásához az engedélyt. Sem Ferber, sem Hoffmann nem viselt politikai tisztséget, egyikük sem vallotta magát antiszemitának és mindketten tudományosan teljesen megalapozatlannak tartották a fajelméletet.

A per során mindkét vádlott azt állította, hogy 1947-ben a jogászperben Rothaug ellen tett tanúvallomásukat amerikai nyomásra tették, cserébe elkerülhették a felelősségre vonást. A vádlottak elismerték, hogy Németországban az igazságszolgáltatással szemben elvárás volt a szigorú ítélkezés, de most tagadták, hogy a Katzenberger-perben politikai nyomásra cselekedtek volna. Ferber meggyőződéssel állította, korábbi véleményével szöges ellentétben, hogy amennyiben az általa vezetett büntetőtanács tárgyalta volna az ügyet, nagy valószínűséggel ott is halálos ítélet született volna. Megjegyezte, hogy a fajgyalázás bűncselekményét csupán feltételezések alapján tekintették bizonyítottnak, ő mégis meg volt arról győződve, hogy a vádlottak elkövették a bűncselekményt. Megítélése szerint Irene Seidler könnyűvérű nő volt, akinek több partnere is akadt. Hoffmann hasonlóképpen vélekedett Seidlerről és azt mondta, hogy Rothaug nem erőszakkal, hanem jogi indokokkal és logikus érveléssel vette rá a tanács tagjait a halálos ítélet elfogadására. A bíróság elfogadta a vádlottak védekezését, miszerint fiatal jogászként működésük nem terjedhetett ki a bírósági vezetők tevékenységének kritizálására. Bíróként nem voltak sem kötelezve és sem jogosítva annak vizsgálatára, hogy a szigorú jogszabályok összhangban vannak-e a büntetőjog alapelveivel és kiállják-e az emberségesség próbáját. Ferber állítása szerint, emberként soha nem fogadta el a Katzenbergerre kiszabott halálos ítéletet, ellenben az megfelelt a törvény szellemiségének. Mindez komoly dilemmát okozott neki, és ezt a feszültséget végül a jogszabály javára oldotta fel. [2]

A nürnbergi tartományi bíróság Ferbert három év, Hoffmann két év szabadságvesztésre ítélte. Az ítélet ellen mind a vádhatóság, mind a védelem fellebbezett. A Szövetségi Bíróság 1970-ben hatályon kívül helyezte az ítéletet és az eljárás megismétlésére kötelezte a tartomá-

nyi bíróságot. A legfőbb bírói fórum indokolásában megállapította, hogy Katzenberger ellen látszateljárás folyt, a bíróságnak nem a tényállás kimerítő tisztázása, hanem Katzenberger elpusztítása volt célja. Hiányos volt a bizonyítási eljárás, a levolt következtetések alapját nem a tényfeltárás jelentette, hanem az előítéletek és a benyomás.

A megismételt eljárásra csak hat év múlva került sor. A bíróság Ferber esetében a vádlott agyi trombózisa miatt már korábban kimondta tárgyalási képtelenségét, míg Hoffmann esetében erre 1976-ban került sor, így az eljárás ekkor befejeződött. A tárgyalási képtelenség inkább különösen Hoffmann esetében érthetetlen és nevetséges, hiszen még 1976-ban is ügyvédi praxist folytatott. A bíróság úgy fogalmazott, hogy Hoffmann tárgyalási képtelenségének nem a fizikai elesettség az oka, hanem intellektuális és emocionális zavarai. Hoffmann ügyvédi tevékenységének folytatására irányuló szándéka, még ha az csökkentett teljesítménnyel történik is, önmagában nem jelenti tárgyalási képességét, hiszen már nem fiatal és előrehaladott az agyi leépülése, a szakmailag bonyolult, hosszantartó és érzelmileg megterhelő bírósági tárgyalás esetében azonban tárgyalásra képtelennek tekintendő, szolt az eljárás megszüntetéséről döntő bírósági határozat. [2]

BEFEJEZÉS

A nemzetiszocialista diktatúra jogászainak döntő többsége együttműködött a rezsimmel, és tevékenységük jelentősen hozzájárult a rendszer stabil működéséhez. Elszámoltatásuk azonban kudarcba fulladt. A felelősségre vonás helyett sorra születtek a náciatlanítási eljárásokat megszüntető jogszabályok, a felmentő ítéletek, a kegyelemben részesítést kihirdető határozatok. A Katzenberger-perben ítélező bírák felmentése nem volt kirívó eset, a többi ehhez kísértetiesen hasonlított. A bíróságok érvelése jól példázza a múlt felejtésének vágyát, a bűnökkel való szembenézés nehézségeit és a vádlottak felmentését célzó jogi csűrés-csavarás vállalását. A felelősségre vonások elmaradása a Német Szövetségi Köztársaság jogalkalmazásának legcsúfosabb fejezete.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] ANGERMUND, Ralph. *Deutsche Richterschaft 1919-1945. Kriegserfahrung, Illusion, politische Rechtsprechung*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990. 279 p. ISBN 3596102383.
- [2] FRIEDRICH, Jörg. *Freispruch für die Nazi-Justiz. Die Urteile gegen NS-Richter seit 1948. Eine Dokumentation*. Berlin: Ullstein, 1998. 662 p. ISBN 3 548 26532 4.
- [3] GREVE, Michael. *Der justitielle und rechtspolitische Umgang mit den NS-Gewaltverbrechen in den sechziger Jahren*, Frankfurt: Peter Lang, 2001. 438 p. ISBN 978-3631384756.
- [4] HOEPEL, Alexander. *NS-Justiz und Rechtsbeugung. Die strafrechtliche Ahndung deutscher Justizverbrechen nach 1945*. Tübingen: Mohr Sieben. 2019. 585 p. ISBN 9783161570223.
- [5] HAHN, Alfred. *Zeitspiegel*. Deutsche Richterzeitung 25 (1933/5), 131.
- [6] LINZ, Karl. *Zum neuen Jahre*. Deutsche Richterzeitung, 25 (1933/1), 3.
- [7] LINZ, Karl. *Zeitspiegel*. Deutsche Richterzeitung, 25 (1933/5), 155-156.
- [8] LUBER, Martin. *Der Prozess gegen Leo Katzenberger, Deutschland 1942*. in: Groenewold/ Ignor / Koch (Hrsg.), *Lexikon der Politischen Strafprozesse 2018*. <https://www.lexikon-der-politischen-strafprozesse.de/glossar/katzenberger-leo/>

- (2021. 08. 19.)
- [9] MIQUEL, von Marc. *Ahnden oder amnestieren? Westdeutsche Justiz und Vergangenheitspolitik in den sechziger Jahren*, Göttingen: Wallstein Verlag, 2004. 446 p. ISBN 3-89244-748-9.
- [10] Sz.n. Deutsche Richterzeitung, 25. (1933/10) 267-270.
- [11] WROBEL, Hans. *Der Deutsche Richterbund im Jahre 1933. Skizze eines Ablaufs*. Kritische Justiz, 15 (1982/4), 323-347. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. <http://dx.doi.org/10.5771/0023-4834-1982-4-323>
ISSN 0023-4834 (2021. 08. 19.)
- [12] WROBEL, Hans. *Die Anfechtung der Rassenmischehe. Diskriminierung und Entrechtung der Juden in den Jahren 1933 bis 1935*. Kritische Justiz, 16 (1983/4), 349-374.
[doi.org/10.5771/0023-4834-1983-4-349](http://dx.doi.org/10.5771/0023-4834-1983-4-349)
ISSN 0023-4834 (2021. 08. 19.)
- [13] NS-Archiv. Dokumente zum Nationalsozialismus. Die Affäre Katzenberger. NS-Archiv : Die Affäre Katzenberger (2021. 08. 19.)
- [14] Grundsätze für die Umgestaltung der Rechtspflege. Amtsblatt des Kontrollrats für Deutschland 1945 Nr. 3. (www.gvoon.de) (2021. 08. 19.)
- [15] Umgestaltung des Deutschen Gerichtswesens. Amtsblatt des Kontrollrats für Deutschland 1945 Nr. 4. (www.gvoon.de) (2021. 08. 19.)
- [16] Entfernung von Nationalsozialisten und Personen, die den Bestrebungen der Alliierten feindlich gegenüberstehen, aus Ämtern und verantwortlichen Stellungen. Amtsblatt des Kontrollrats für Deutschland 1946 Nr. 24. (www.gvoon.de) (2021. 08. 19.)
- [17] Verhaftung und Bestrafung von Kriegsverbrechern, Nationalsozialisten und Militaristen und Internierung, Kontrolle und Überwachung von möglicherweise gefährliche Deutschen. Amtsblatt des Kontrollrats für Deutschland 1946 Nr. 38. (www.gvoon.de) (2021. 08. 19.)

Reichsgesetzblatt:

- [18] RGBl. 1933. I. 35.
[19] RGBl. 1933. I. 83.
[20] RGBl. 1933. I. 151.
[21] RGBl. 1933. I. 175.
[22] RGBl. 1933. I. 188.
[23] RGBl. 1935 I. 839.
[24] RGBl. 1935. I. 1146–1147.
[25] RGBl.1939. I. 1679.

Bundesgesetzblatt:

- [26] BGBl. 1951. I. 307-320.
[27] BGBl. 1961. I. 1682.